

Опазване на парковата архитектура – водни елементи в Борисова градина

Тодор Михайлов, Веселин Рангелов

Лесотехнически университет, гр. София, бул. „Климент Охридски“ №10, стая 419

E-mail: arh.todor.mihaylov@gmail.com

Резюме

Недвижимите културни ценности на парковото и градинското изкуство са съществен дял в опазването на културното наследство. При дефинирането на ценностните им характеристики, наред с богатството на растителните видове и композиционната организация, голяма, дори равностойна, роля играят обектите на парковата архитектура. Те обаче остават недостатъчно проучени – встрани от интересите както на архитектите, така и на ландшафтните архитекти.

Именно откриването, проучването на строителната история, документирането и оценката на културната ценност на елементите на парковата архитектура, запазени в българските паркове, е обект на авторския интерес в научните му изследвания.

Статията изследва промените в облика на запазени обекти, свързани с водата – изкуствени езера, чешми и къпални на територията на Борисова градина в София и по-специално „представителната“ ѝ северна част.

Ключови думи: опазване; паркова архитектура; водни съоръжения и елементи; Борисова градина

Preservation of park architecture - water elements in Borisova garden

Todor Mihailov, Veselin Rangelov

University of Forestry, 10 Kliment Ohridski Blvd., room 419, Sofia, Bulgaria

E-mail: arh.todor.mihaylov@gmail.com

Citation

Mihailov, T., & Rangelov, V. (2019). Preservation of park architecture - water elements in Borisova garden. *Rastenievadni nauki*, 56(5) 66-71 (Bg).

Abstract

Historic gardens and parks which are monuments of culture are an essential part of the preservation of the cultural heritage. In defining their values, together with the variability of the species and the compositional organization of the lanes and spaces, the elements of the park architecture must take equal part.

However, they remain insufficiently studied and discussed, because they stay away from the scientific interests of both architects and landscape architects.

It is the discovery, the study of the building history, the documentation and the assessment of the cultural value of the elements of the park architecture, preserved in the Bulgarian parks, subject of the authors' interest in his scientific studies.

The article explores the changes in the appearance of the preserved objects related to the water – artificial lakes, fountains and baths on the territory of Borisova garden in Sofia and in particular its “representative” northern part.

Keywords: historic gardens and parks; conservation; park architecture; water facilities and elements; Borisova garden

Обект на изследването на тази статия са елементите, свързани с водата, разположени в представителната част на Борисовата градина, която попада и в границите на недвижимата културна ценност (НКЦ).

Борисовата градина следва да се разглежда не само като екологичен и функционален зелен клин, достигащ до градския център, но и като ценен елемент от културно-историческата памет на града. В тази връзка, важен момент от историята на парка е обявяването му за резерват на градинско-парковото изкуство¹ през 1988, тъй като даването на статут на паметник на културата осигурява ключовата юридическа защита на заварените обекти и създава условия за тяхното съхраняване. В серия от статии ще бъде направен исторически преглед, опит за оценка на състоянието и предложения за опазване на редица обекти на парковата архитектура, като фокусът на настоящото проучване са водните съоръжения и елементи, натоварени със значителни композиционни и паркообразуващи функции.

ИЗСЛЕДВАНЕ И АНАЛИЗ

В град без голяма река, изкуствените водни елементи в парковете са изключително ценен ресурс както от климатична, така и от визуално-композиционна гледна точка. Ето защо не е слу-

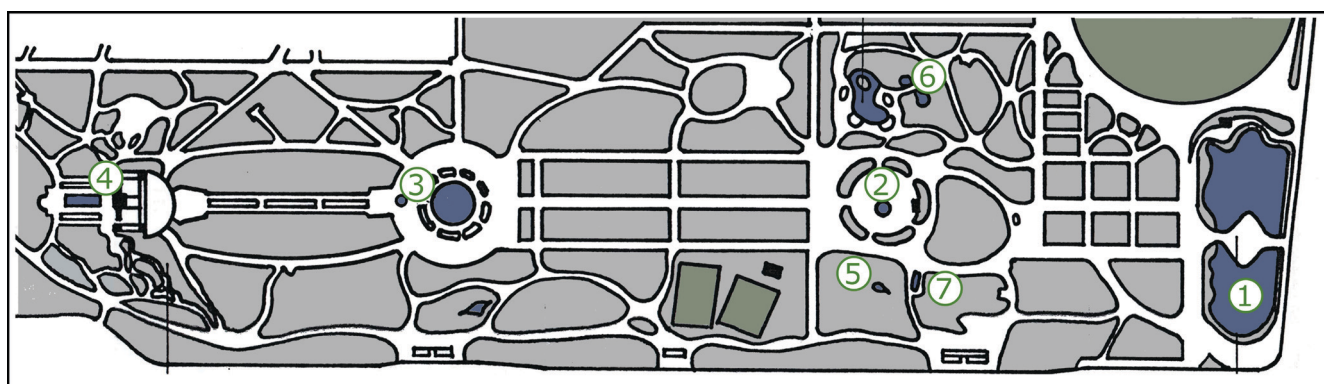
¹ РМС №19 /18.12.1988г., публикувано в ДВ бр.96 / 1988г.

чайно, че от началото на изграждането на Борисовата² градина водата играе огромна роля във визуалното ѝ композиране и функционалната ѝ организация. Освен малки утилитарни водни елементи – чешмички, поилки, фонтани и други, разпръснати в периода на разцвет по цялата ѝ територия, някои от по-големите водни елементи са със съществен принос в дефинирането на основната композиционна ос, както и на повечето зони около тази ос. Елементите, разположени по оста на парка са: езерото „Ариана“, изгубеният фонтан на мястото на сегашната детска площадка, „Рибното езеро“ и водното огледало зад паметника „Братската могила“, а тези, формиращи зони около нея, са „Народната чешма“, езерото до къщата на Неф и комплексът на езерото с водоплаващи птици,

Езерото Ариана (Фиг.1, №1)

Езерото присъства във всички планове на парка през XX век. То изпълнява две сравнително устойчиви функции, запазени с известни прекъсвания и множество видоизменения през целия период на съществуването на парка – ледена пързалка през зимата, както и място за разходка с гребна лодка през лятото (Mihaylov, 2019).

² Приема се, че Борисова градина е основана през 1882 г. като Пипиниера. В зависимост от критериите, за началото ѝ на функциониране като обществен парк се посочват различни дати, а сегашното си име (Княз Борисова градина) получава в чест на раждането на престолонаследника княз Борис през 1889 г.

ЛЕГЕНДА:

1. Езеро „Ариана“; 2. Детска площадка; 3. Рибно езеро; 4. Водно огледало „Братска могила“; 5. Езерото до къщата на Неф; 6. Комплекс на езерото с водоплаващи птици; 7 Народна чешма

LEGEND:

1. Ariana Lake; 2. Children's playground; 3. The Fish lake; 4. Water Mirror "Brothers Mound"; 5. The lake next to Nef's house; 6. Complex of the lake with waterfowl; 7 People's Fountain

Фигура 1. Схема на територията около главната композиционна ос на Борисова градина

Figure 1. Drawing of the formal part of Borisova garden

Островът, образуван в средата на езерото, е бил използван последователно за казино, цветарски магазин (в началото на ХХ век) и заведение за хранене (многократно преобразувано в ресторант, бюфет, казино, бирария), което също е един от знаковите елементи на тази зона. Достъпът до острова е осъществяван посредством каменен мост, запазен и до днес с известни модификации. По-късно е организиран и втори вход от бул. „Евлоги Георгиев“, който се използва предимно за служебен достъп. През 70-те години островът е „изчистен“, за да бъде оформен като естрада, а в езерото са организирани „пещи фонтани“.

В най-новата история на парка са правени няколко опита за възстановяване на една от оригиналните функции на острова – ресторант, но реализациите не са в духа на резервата, а по-скоро опитват да експлоатират възможностите за привличане на множество посетители от отвореното входно пространство на парка от страна на Орлов мост – сегашната сградата е несъразмерно голяма, а достъпът – ограничен. В допълнение, заведенията, разположени по периферията и в самата водна площ, водят до блокиране на гледките към езерото, моста и острова, с което се влошават органичните връзки на парка с езерото Ариана.

Така, една от най-оживените и разпознаваеми части на Борисова градина, която има възможности за устойчиво прилагане на разнообразни и ценни за територията функции, е ограничена от заведенията и от тесния тротоар по булевард „Евлоги Георгиев“ и остава маргинализирана и изолирана от останалите части на парка.

Фонтанът при сегашната детска площадка (Фиг.1, №2)

„По литературни източници и фотозаснемания е известно, че в центъра на площадката (за игра) е била изградена малка, кръгла, водна площ с фонтан. В четвъртия период (по периодизацията на Радославов – 1945-1989 г.) на изграждане на парка, водната площ е преустроена в пясъчник за игра на деца, а фонтанът е изгубен“ (Radoslavov, 1993). Маркирането на фонтана в мащабното преустройство през 70-те години в композицията на детската площадка можем да приемем за задоволителна – кръглият пясъчник, разположен на мястото на премахна-

тия фонтан достатъчно добре описва трансформацията, а намесата е обратима. През следващите преустройства отбелязването на този важен репер от първоначалната композиция става все по-механично, а не като осъзната нужда, и така с годините постепенно изчезва и споменът за водния елемент на това място.

В наши дни на мястото на фонтана намесата вече е необратима – засадена е бреза в огромен клоц, ненужно повдигнат на около 0,8 m над терена.

Недоумение буди абсолютното нежелание за използване на водата като активна част от детските игри на това място, което освен адекватно маркиране на изгубената ценност, би могло да доведе до обогатяване на функционалната програма на детските игри.

Дори и да приемем поставянето на солитер (но едва ли точно млада бреза) на мястото на фонтана като допустимо, повдигането му в клоц противоречи на парковата композиция и разделя, вместо да обединява пространството³.

Предвид чувствителността на обществото при премахване на каквито и да е дървесни екземпляри, а особено солитери, можем да приемем този воден елемент за безвъзвратно загубен към момента.

Рибното езеро (известно и като „Езерото с лилиите“, „Езерото с костенурките“ и др.) заедно с „Чешмата с пингвините и мечката“ (Фиг.1, №3)

Рибното езеро е един от най-старите елементи на парковата архитектура и може би най-устойчиво запазената водна площ в Борисова градина. Прецизната работана много поколения паркостроители с респект към него е довела до обогатяване на пространството в неговата тераса с допълнителни елементи на озеленяването и най-вече на парковата архитектура и това превръща „Езерото с лилиите“ в един от най-разпознаваемите елементи в парковата територия.

Тук ще бъде коментирано самото езеро, а ценните елементи от оформлението на околните пространства – балюстрадата, клоцовете на

³ Освен всичко друго, решението е функционално неадекватно – дори ако дървото добие голяма корона, нейната сянка ще пада предимно върху клоца, а не върху детските площадки. От друга страна воден елемент на това място би имал климатично по-добро въздействие върху тази зона.

кестените, организирани като места за сядане, и други, ще бъдат отразени в следващи статии.

Рибното езеро е създадено още през 1888 г. Името му показва устойчивата тенденция в него да се отглеждат декоративни рибки – традиция, която е запазена през целия XX век. Устойчива се запазва и кръглата му форма и разположението му в падина спрямо останалия заравнен терен.

Интересна е съдбата на скулптурната група в центъра на езерото. Тя претърпява няколко метаморфози, които отговарят от една страна на синхронните стилистични търсения в архитектурата и изкуството в България, а от друга на значението на езерото в композицията на парка.

Първоначалното решение е подчертано романтично, като украсата се състои от декоративна ваза и фигури на жаби и костенурки. Първите години на XX век, с уклон към еkleктизма, украсата е допълнена с елементи от бигор и още скулптурни елементи и получава оформление, характерно за живописните паркове на XIX век. (Mihaylov, 2011). По това време езерото е сравнително отдалечена, крайна точка в парка, а и това оформление е по-подходящо за по-дребно-мощабната паркова композиция, създадена от Неф⁴.

През 1922 г. живописната композиция на фонтана се подменя с по-монументалната неокласицистична “каменна лилия”, от която бликат 36 струи вода. Това напълно съответства на новата функция на тази зона в структурата на парка.

Няма яснота кога тази композиция е подменена с бронзовата скулптурна група, части от която са запазени и до днес. Тази група е съставена от два реда фигури – на горния ред са поставени три играещи си със струящата вода деца, а на долния – фриз жаби, от които струи вода. Една от хипотезите е, че това се случва около 1940 г. (Официален портал на Столична община), но е възможно това да е извършено при създаването на „Братската могила“ – 1952 г. (Fomina, 2007) или дори при реконструкцията на зоната от 1962 г. (Radoslavov, 1993).

⁴ Даниел Неф – първият паркостроител на Борисова градина (1882-1900 г.) предвижда по-тесни главни алеи и по-дребно-мощабна композиция, която по-късно е „мону-метализирана“ от Йозеф Фрай (1906-1934 г.), който разредя алеите и почти удвоява ширината им.

При последната промяна, с респект към прединшната скулптура, в езерото са запазени водните лилии, откъдето идва и сегашното му име.

Днешното състояние на „Езерото с лилиите“ е незадоволително.

От основната скулптурна група са изчезнали играещите деца, като е запазен само фризьт с жабите-фонтани. През годините, като маркер за ограничаване на достъпа до езерото е разположена ниска обрамчваща ограда от неутрален метален профил, която сега е подменена с решетка от ковано желязо и железни профили в неизяснен стил. Допълнителна преграда, напълно ненужно, се създава и от ниската храстова растителност, поставена в наклонената затревена част между решетката и езерото.

На терасата – южно от „Рибното езеро“, вероятно при реконструкцията от 1922 г. е поставена декоративна чешма. Първоначалната ѝ украса включва мече, качено на осмостенен пиедестал, в основата на който са разположени осем пингвина – по един срещу всяка негова страна. Под тях се намират четири чучура и кръгло корито от мозайка.

Части от декоративната украса на чешмата постепенно изчезват, като през 50-те години пингвините са премахнати, по-късно са възстановени, после отново премахнати, а в наши липсва и мечето. Така от цялата декоративна украса на чешмата са се запазили единствено монументалният постамент, който придава коренно различен вид на съоръжението, и настилката от мозаечни плочи.

Водното огледало зад паметника „Братската могила“ (Фиг.1, №4)

Мястото на паметника „на паркова доминанта е предвидено от Неф още през 1886 г. Интерес (представляват) ... архитектурните пропорции, които изцяло са подчинени на парковата композиция...“ (Radoslavov, 1993). В южната му част, зад гърба на обелиска, е разположено водно огледало, изпълнено в духа на цялостното оформление на ансамбъла с големи обработени гранитни бордове и мозаечно дъно и страни. „Басейнът, заел мястото по средата на просторния площад, образува центъра на самостоятелен кът, предназначен за съзерцателна

почивка“ (Fomina, 2007) е източена, бордовете и страните са оцветени с графити.

Макар и близо 30 години след промяната в обществено-политическия ред, все още не е преминал пътят, който да доведе до експертната архитектурна и художествена оценка за културно-историческото наследство от времето на социализма и така множество ценни образци, сред които и комплексът на „Братската могила“ са изоставени с неизяснен статут и пълна липса на грижа и поддръжка.

Значимите водни елементи, които допълват визуалната и функционалната програма на парка в представителната му североизточна част, са:

Народната чешма (Фиг.1, №7)

Множеството декоративни и утилитарни чешми са ярка характеристика на Борисовата градина. Голяма част от тях са премахнати или са запазени само техните постаменти, така че в обзора на запазените ценни за парка елементи ще бъде разгледана само една – „Народната чешма“

„Народната чешма“ (известна още като „Голямата чешма“ и „Бигоровата чешма“) е един от най-старите елементи на парковата архитектура в Борисовата градина, съхранил се почти без изменения и до днес. Тя е изградена през 1929 г. (Radoslavov, 1993) или 1930 г. (Kovachev, 2019). Представлява стенна чешма с две тройки чучури като водата се излива в две отделни корита, разделени от вертикален акцент, увенчан с декоративна ваза (в миналото месингова, по-късно подменена с каменна). Облицовката ѝ от бигор е направена по-късно и допринася за умелото ѝ вписване в средата. Чешмата функционира и до наши дни като е свързана с водоснабдителната мрежа на града. Въпреки че е загубила всички месингови детайли – розетите на чучурите, герба на София и вазата – елементи, които могат да бъдат лесно възстановени по аналогични запазени образци и фотодокументация, във визуално отношение нейният неразчленен обем е добре четим и разпознаваем в структурата на парка.

Езерото до къщата на Неф (Фиг.1, №5)

Според Фомина: „Езерцето, създадено до къщата на Даниел Неф, представлява миниатюр-

но водно огледало. То е украсено вероятно през 20-те години със скулптура - фигура на жена“ (Fomina, 2007).

След премахването на къщата на Неф това езеро е запазено. Около него е проектирана поляна, която го обособява като декоративен елемент, без достъп с алеи до него. Създаването на интимната сцена на къпещата се млада жена в близост до една от най-активните алеи на парка е задавало едно богато, отчасти противоречиво, амбивалентно визуално преживяване.

В наши дни бронзовата скулптура отсъства, а пресушеното водно огледало изглежда напълно чуждо на парковата композиция.

Комплекс на езерото с водоплаващите птици (Фиг.1, №6)

Информацията за изграждането на комплекса от двете езера е противоречива. Фомина твърди, че „Вероятно през ... 1889 година Даниел Неф създава в близост до канцеларията си ... особено красиво ... малко езерце. Бреговете му са очертани с красиви плавни линии, а в силно стеснената му част е направено изви-то дъгообразно мостче. Бреговете са облицовани стъпаловидно с бели дребни плочки. Това малко езерце съществува и днес. То се намира в южното преддверие на сегашния флористичен кът. Сигурно по същия начин е било направено и първото езеро до Орлов мост...“ (Fomina, 2007).

Друг задълбочен изследовател на Борисова градина, Георги Радославов в дисертационния си труд датира езерата така: „... през 1960 г. е реализиран проект за малка детска площадка с две водни площи. В едната свободно са пуснати водоплаващи птици.“ (Radoslavov, 1993).

Разликите между двете езера са множество: в оформянето на бордовете и третирането на дъното: при по-малкото – стъпаловидно наредени каменни плочи, а при по-голямото – наклонени брегове с облицовка от обли речни камъни; в оформянето на бреговете – без ясна граница с околната поляна при малкото и с места за сядане от глиц зидария от червени каменни плочи, разположени също и по голямата част от бреговете на голямото езеро; в разполагането им спрямо околния терен – в падина за малкото и на равен терен на нивото на настилката за голя-

мото, както и в оформлението им – съответно с мост и с малко живописно островче без достъп. Всички тези отлики, не само подкрепят изцяло хипотезата на Фомина, че двете езера са асинхронни, но показват, че те са реализирани в твърде различни като естетически търсения и технологични възможности времена и че при проектирането на второто умишлено са търсени нюансни разлики, за да бъде маркирана ценността на по-ранното.

В голямото езеро, за близо 50-годишната си история, в зависимост от нивото на ангажимент на общината за поддръжката му, периодично се появяват ята патици, с което се продължава духът на мястото.

Освен къщичката на птиците, в миналото интересен елемент от островчето е металната скулптура на птици, по-късно заменена с фигура на лисица, която е създавала динамичен елемент в композицията. За съжаление, тази скулптура е премахната.

Малкото езеро, въпреки голямата му ценност и високите му естетически качества, е пресушено, а терасираните брегове се използват от посетителите за амфитеатрално място за сядане.

Към настоящия момент, вероятно с цел съхраняване на гнездящите птици, около голямото езеро е разположена неугледна дървена ограда, която ограничава достъпа до брега на езерото и до оформената в голямата си част като места за сядане ниска подпорна стена. В допълнение, сравнителната характеристика между проектираната при изграждането на езерото къща за птици и пригодената колиба, изпълняваща тази роля днес, в никакъв случай не е в полза на сегашното решение. Това са индикации на по-сериозни и системни проблеми в поддръжката на парка, които не са обект на настоящата статия.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Като цяло състоянието на водните площи в Борисовата градина е незадоволително. От множеството изградени водни съоръжения изцяло функционират само четири – езерото „Ариана“, „Рибното езеро“, „Езерото за водоплаващи птици“ и „Народна чешма“.

Множество обекти, представляващи ценност от културно-историческа гледна точка са загубени или са в лошо състояние и не могат да изпълняват адекватно функциите си. Липсва ценностен подход, който да определи стойността на всеки от елементите като част от системата на недвижимото културно наследство в територията. Предстои приемане на подробен устройствен план, който да определи по-точно възможностите за намеса в територията на парка, което следва да е строго обвързано с режимите за опазване на обекта НКЦ. Необходимо е да се конкретизира териториалноустройствена защита на територия за опазване на недвижимото културно наследство с ясни режими за опазване, включително детайлно изработени специфични правила и нормативи. В частност, следва да се разгледат в детайл и водните елементи като съществени елементи от паркова архитектура и задаващи основните оси и траектории на парка, на емблематичните къгове и зони и на специфичния многопластов характер на Борисовата градина.

ЛИТЕРАТУРА

- Fomina, L.** (2007). Gardens and Parks in Bulgaria. ARH & ART, Sofia ISBN 978-954-8931-38-0 (Bg).
- Knyaz-Borisova Garden** (historical reference). In: Sofia municipality official portal (Retrieved 09.06.2019) (Bg). <https://sofia.bg/en/borissova>
- Kovachev, At.** (2019). Detailed Development Plan of Borisova garden Park , Sofia, Preliminary Design. (Retrieved 09.06.2019) (Bg). <http://sredec-sofia.org/bg/post/1621/pup-borisova-gradina-04-2019-g>
- Mihaylov, T.** (2019). Vanishing Water in Parks of Sofia. In: IXth International Scientific Conference on ARCHITECTURE AND CIVIL ENGINEERING ArCivE – 2019. 31 May - 2 June 2019, Varna, Bulgaria PROCEEDINGS 2-2019, ISSN 2535-0781(Bg).
- Mihaylov, V.** (2011). Sofia before and now: The Lake with Lilies. In: Stara Sofia blog (Retrieved 09.06.2019) (Bg). http://stara-sofia.blogspot.com/2011/04/blog-post_11.html (Bg).
- National Institute of Immovable Cultural Heritage.** List of the Green Areas Declared as Monuments of Garden and Park Art on the Territory of Sofia. Archive (Bg).
- Radoslavov, G.** (1993). Classical Compositional Principles in the Construction of the Prince Boris's Garden. Dissertation, Sofia, Bulgaria (Bg).